

XX ASRNING 50–80-YILLARIDA IKKI KOREYA DAVLATI O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING ICHKI VA XALQARO OMILLARI

Dilmurod Eshnazarov

Oriental universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada 1950–1980-yillar davomida Koreyalararo munosabatlarning ichki va tashqi omillar ta’sirida rivojlanish dinamikasi tahlil qilinadi. AQSh va Janubiy Koreya, AQSh va Yaponiya, Yaponiya va Janubiy Koreya o‘rtasidagi ikki tomonlama shartnomalar tizimi bir tomondan, KXDR va SSSR, KXDR va XXR o‘rtasidagi munosabatlar esa ikkinchi tomondan ko‘rib chiqiladi. Mintaqaviy xalqaro munosabatlar quyi tizimining shakllanishi hamda uning koreyalararo munosabatlarga ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Koreya Respublikasi, Koreya Xalq Demokratik Respublikasi, Yaponiya, XXR, SSSR, AQSh, Koreyalararo munosabatlar, Guam doktrinasi, Shimoliy-Sharqiy Osiyo, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi, Koreya yarimorolining birlashuvi.

Koreya urushi (1950–1953-yillar) Koreya yarimorolining turli ijtimoiy-siyosiy tuzumga ega bo‘lgan ikki davlatga bo‘linishini mustahkamlab qo‘ydi. Shu bilan birga, ushbu urush nafaqat xalqaro tizimga umumiy ta’sir ko‘rsatdi, balki Shimoliy-Sharqiy Osiyodagi kuchlar muvozanatini ham sezilarli darajada o‘zgartirdi. Koreya mojarosi yakunlangach, Osiyodagi vaziyat jahon tartibining barqarorligiga bevosita ta’sir qilishi ayon bo‘ldi.

1950–1954-yillar oralig‘ida Sharqiy Osiyoda tuzilgan shartnomalar tizimi mintaqada bipolyar xalqaro tizimning mustahkamlanishiga xizmat qildi. AQSh va Yaponiya o‘rtasidagi xavfsizlik shartnomasi, ANZYUS pakti, Manila pakti, AQShning Filippin, Janubiy Koreya va Tayvan bilan tuzgan xavfsizlik bitimlari mintaqaviy ittifoqlar tarmog‘ining shakllanishini yakunladi.

Mazkur shartnomalar tizimi, bir tomondan, mintaqadagi kommunistik davlatlar, ayniqsa kommunistik Xitoy ta’sirining kuchayishiga qarshi qaratilgan edi. Ikkinchi tomondan esa, u AQShning mintaqadagi harbiy ishtirokini huquqiy jihatdan asoslash vazifasini bajardi.

1950-yilda SSSR va XXR o‘rtasida Do‘stlik, hamkorlik va o‘zaro yordam to‘g‘risidagi shartnoma imzolandi. Ushbu hujjat ikki davlat o‘rtasidagi qisqa muddatli siyosiy, harbiy, iqtisodiy va diplomatik hamkorlik davrining boshlanishiga asos soldi. SSSR Xitoyga iqtisodiy yordam va kadrlar tayyorlash bilan bir qatorda, yadro qurolini ishlab chiqarish texnologiyasini ham berishni va’da qilgan edi.

SSSR va AQShda siyosiy rahbariyat almashinuvi xalqaro tizim va Shimoliy-Sharqiy Osiyo quyi tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. 1953-yilda AQShda hokimiyat tepasiga prezident D. Eyzenxauer boshchiligidagi respublikachilar kelgach, “tiyib turish siyosati” konsepsiyasi qayta ko‘rib chiqildi va AQSh manfaatlari butun dunyo miqyosiga yoyildi.

Stalinning vafoti va N. Xrushchovning hokimiyatni mustahkamlashi esa SSSR tashqi siyosiy doktrinasining o‘zgarishiga, yangi jahon urushining muqarrarligi haqidagi g‘oyadan voz kechishga olib keldi¹.

Koreya mojarosi ham SSSR, ham AQSh global urushga kirishishni istamaganini namoyish etdi. Xitoyda kommunistlarning hokimiyatga kelishi va Koreya urushi Janubiy Koreyaning Osiyodagi Amerika mudofaa tizimiga qo‘shilishiga ta’sir ko‘rsatgan asosiy omillar bo‘ldi.

1953-yil 1-oktabrda AQSh va Koreya Respublikasi o‘rtasida O‘zaro mudofaa to‘g‘risidagi shartnoma imzolandi hamda AQSh Milliy xavfsizlik kengashining tegishli rezolyutsiyalari qabul qilindi. Shartnomaning asosiy mazmuni ikki muhim qoidaga asoslangan edi. Birinchidan, tomonlar bir-biriga nafaqat o‘z hududiga

¹ Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В. Львова / Послесловие Г.А.Арбатова. – М.: Ладомир, 1997. – С. 269.

qilingan hujum, balki mintaqadagi istalgan tajovuz holatida yordam ko‘rsatishga majbur bo‘ldilar. Ikkinchidan, Janubiy Koreya hududida Amerika quruqlik, havo va dengiz kuchlarini joylashtirish nazarda tutilgan edi.

Shu bilan birga, shartnomaga berilgan izohda AQSh Janubiy Koreyaga faqat tashqi qurolli hujum sodir bo‘lgandagina yordam berishi qayd etildi. Bu esa AQSh Janubiy Koreya tomonidan tashabbus ko‘rsatilgan harbiy harakatlarni qo‘llab-quvvatlamasligini anglatardi². Mazkur qo‘shimcha, avvalo, mintaqadagi mavjud status-kvoni saqlab qolish va Li Sin Man tomonidan ilgari surilgan “Shimolga yurish” siyosatini cheklashga qaratilgan edi.

Eyzenxauer ma’muriyatining Koreya yarimoroliga nisbatan siyosati 1953-yil 20-noyabrda qabul qilingan NSC 170/1 direktivasida yakuniy shaklga ega bo‘ldi. Hujjatda uzoq muddatli maqsad sifatida Koreyaning birlashuvi e’lon qilinar ekan, qisqa muddatli vazifalar qatoriga sulh bitimiga rioya qilish, Janubiy Koreyaning kommunistlar nazoratiga o‘tishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda yarimorolda “erkin hukumat”ni saqlab qolish kiritildi.

Aslida esa ushbu siyosat Koreya yarimorolining bo‘linishini mustahkamlashga xizmat qildi. Chunki direktivada amaldagi demarkatsiya chizig‘ini saqlab qolish, harbiy harakatlarning qayta boshlanishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda Janubiy Koreyani AQSh xavfsizlik tizimining muhim harbiy ittifoqchisiga aylantirish zarurligi ta’kidlangan edi.

Janubiy Koreyaning AQSh milliy manfaatlari uchun strategik ahamiyati iqtisodiy hamkorlikning kengayishiga ham turtki berdi. 1954-yildayoq AQSh Janubiy Koreyaning iqtisodiy va harbiy salohiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratishi kerakligi qayd etildi. 1956-yilda esa tomonlar o‘rtasida “Do‘stlik, savdo va dengizchilik to‘g‘risida”gi shartnoma imzolandi.

² Mutual Defense Treaty Between the United States and the Republic of Korea; October 1, 1953 //American Foreign Policy 1950-1955 Basic Documents Volumes I and II. Department of State Publication 6446. General Foreign Policy Series 117. Washington, DC : U.S. Governemnt Printing Office, 1957, pp. 46-47.

1950-yillarning ikkinchi yarmida SSSR va XXR o‘rtasidagi munosabatlar asta-sekin yomonlasha boshladi. Xrushchyov tomonidan olib borilgan destalinizatsiya siyosati va “tinch birga yashash” konsepsiyasi Mao Szedun tomonidan tanqid qilindi. XXR rahbariyati Sovet Ittifoqini G‘arb bilan murosaga moyillikda aybladi.

Sovet-Xitoy qarama-qarshiligi Koreya yarimoroliga ham ta’sir ko‘rsatdi. KXDR rahbari Kim Ir Sen ikki yirik kommunistik davlat o‘rtasidagi ziddiyatdan foydalanib, Shimoliy Koreyaning mustaqilligini kuchaytirishga intildi. Natijada KXDR tashqi siyosatda nisbatan mustaqil yo‘l tutishga harakat qildi.

1961-yilda KXDR bir vaqtning o‘zida ham SSSR, ham XXR bilan Do‘stlik va o‘zaro yordam to‘g‘risidagi shartnomalarni imzoladi. Ushbu bitimlar Shimoliy Koreyaning xavfsizlik kafolatlarini mustahkamlashga xizmat qildi hamda KXDRning ikki yirik kommunistik davlat bilan parallel ravishda hamkorlik qilish strategiyasini aks ettirdi.

Shu bilan birga, 1960-yillarda Koreya yarimorolida keskinlik yana kuchaydi. KXDR Janubiy Koreyada inqilobiy vaziyat yuzaga kelishiga umid qilib, faol harbiy-siyosiy bosim siyosatini yurita boshladi. Bu davrda qurolli to‘qnashuvlar, diversiyalar va chegaradagi provokatsiyalar soni oshdi.

1968-yilda Shimoliy Koreya maxsus guruhi Seuldagi prezident qarorgohi — “Ko‘k uy”ga hujum qilishga urindi. O‘sha yilning o‘zida KXDR AQShning “Pueblo” razvedka kemasini qo‘lga oldi³. Ushbu voqealar Koreya yarimorolida urush xavfini yana keskinlashtirdi.

1969-yilda AQSh prezidenti Richard Nikson tomonidan e‘lon qilingan Guam doktrinasi AQShning Osiyodagi ittifoqchilariga nisbatan siyosatini qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutardi. Mazkur doktrinaga ko‘ra, AQSh o‘z ittifoqchilarini

³ Полехин А.С. Корейско-американские торговые связи: (середина XX – начало XXI) / МГУ им. М.В. Ломоносова. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. - С. 76.

himoya qilishni davom ettiradi, biroq ular o‘z mudofaasi uchun katta mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi kerak edi.

Bu o‘zgarish Janubiy Koreyada jiddiy xavotir uyg‘otdi. Seul rahbariyati AQShning harbiy ishtiroki kamayishi Shimoliy Koreya uchun qulay sharoit yaratishi mumkinligidan qo‘rqdi. Shu sababli Janubiy Koreya o‘z harbiy salohiyatini mustaqil ravishda mustahkamlashga kirishdi.

Biroq aynan xalqaro vaziyatdagi o‘zgarishlar 1970-yillarning boshlarida Koreyalararo muloqot uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. AQSh va XXR o‘rtasidagi yaqinlashuv, shuningdek xalqaro keskinlikning yumshashi Shimol va Janubni muzokaralarga undadi.

1972-yil 4-iyulda Shimol va Janubning Qo‘shma deklaratsiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjatda Koreya birlashuvining uch asosiy tamoyili belgilandi: tashqi kuchlarning aralashuvisiz mustaqil birlashuv, tinch yo‘l bilan birlashuv hamda mafkuraviy va siyosiy tafovutlardan qat’i nazar milliy birlikka erishish.

Deklaratsiya Koreyalararo munosabatlarda muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Uning doirasida Shimol va Janub o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa kanallari yaratildi, Qizil Xoch muzokaralari boshlandi hamda bir qator siyosiy uchrashuvlar tashkil etildi.

Biroq deklaratsiya tamoyillari tomonlar tomonidan turlicha talqin qilindi. KXDR birlashuvni AQSh qo‘shinlarini yarimoroldan olib chiqish va Janubda “xalq demokratik” tuzum o‘rnatish bilan bog‘ladi. Janubiy Koreya esa birlashuvni bosqichma-bosqich yaqinlashuv va mavjud siyosiy tizimlarni saqlab qolish asosida tasavvur qildi.

1970-yillarning ikkinchi yarmida Koreya yarimorolida vaziyat yana murakkablasha boshladi. Koreyalararo muloqotning dastlabki natijalariga qaramay, Shimol va Janub o‘rtasidagi ishonchsizlik saqlanib qoldi. Qo‘shma deklaratsiyada

belgilangan tamoyillar amalda bajarilmadi va tomonlar birlashuv masalasiga mutlaqo turlicha yondashishda davom etdilar.

Keskinlikning ortishiga xalqaro omillar ham ta’sir ko’rsatdi. Vetnam urushining yakunlanishi va 1975-yilda Janubiy Vetnamning qulashi Janubiy Koreyada jiddiy xavotir uyg’otdi. Seul rahbariyati AQSh Osiyodagi harbiy ishtirokini qisqartirishi va Janubiy Koreya xavfsizligi zaiflashishi mumkin deb hisoblar edi.

Shimoliy Koreya esa Vetnamdagi kommunistik kuchlar g’alabasini o’zining siyosiy strategiyasi muvaffaqiyatining tasdig’i sifatida qabul qildi. KXDR rahbariyati xalqaro vaziyat o’z foydasiga o’zgarayotganiga ishonib, Janubiy Koreyaga nisbatan bosimni kuchaytirdi.

1976-yilda Panmunjomda yuz bergan mashhur “bolta mojarosi” keskinlikning eng yorqin namoyonlaridan biri bo’ldi. Qo’shma xavfsizlik zonasida amerikalik harbiy xizmatchilar tomonidan daraxt kesish ishlari olib borilayotgan paytda Shimoliy Koreya askarlari ularga hujum qilib, ikki amerikalik zobitni o’ldirdilar⁴. Ushbu hodisa Koreya yarimorolida yangi qurolli to’qnashuv xavfini keskin oshirdi.

Shundan so’ng AQSh va Janubiy Koreya kuch namoyishiga asoslangan javob choralarini amalga oshirdi. Natijada mojaro keng ko’lamli urushga aylanmagan bo’lsa-da, Koreyalararo ishonch yanada pasaydi.

1970-yillarning oxirida AQShning Koreya yarimorolidagi harbiy ishtiroki masalasi yana xalqaro siyosiy muhokamalarning markaziga aylandi. AQSh prezidenti Jimmi Karter saylovoldi kampaniyasi davomida Janubiy Koreyadan Amerika qo’shinlarini bosqichma-bosqich olib chiqish g’oyasini ilgari surgan edi.

Mazkur tashabbus Janubiy Koreyada salbiy reaksiyaga sabab bo’ldi. Seul rahbariyati AQSh harbiy kuchlarining mavjudligini Shimoliy Koreya tajovuzining

⁴ Ланьков А.Н. КНДР вчера и сегодня. Неформальная история Северной Кореи. М.: ВостокЗапад, 2005. – С. 84.

oldini oluvchi asosiy omil sifatida baholardi. Shu sababli Janubiy Koreya hukumati Amerika qo‘shinlarini olib chiqish rejalariga qarshi chiqdi.

AQSh ichida ham bu masala yuzasidan keskin bahslar yuzaga keldi. Pentagon va Kongressning bir qator vakillari Koreya yarimorolida harbiy ishtirokni qisqartirish AQShning Osiyodagi strategik mavqeiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ta’kidladilar.

Natijada Karter ma’muriyati o‘z rejasini to‘liq amalga oshira olmadi. AQSh qo‘shinlarining asosiy qismi Janubiy Koreyada qolishda davom etdi. Bu esa Seul va Vashington o‘rtasidagi harbiy-siyosiy ittifoqning saqlanib qolganini ko‘rsatdi.

1980-yillarning boshlarida xalqaro tizim va mintaqaviy siyosatda yangi o‘zgarishlar yuz berdi. AQShda Ronald Reygan ma’muriyatining hokimiyatga kelishi bilan Sovet Ittifoqiga nisbatan qat’iy siyosat kuchaydi. Bu holat Koreya yarimoroliga nisbatan AQSh strategiyasiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

Xitoyda Den Syaopin boshchiligidagi yangi rahbariyat iqtisodiy islohotlar va tashqi siyosiy pragmatizm yo‘lini tanladi. XXR tashqi siyosatda mafkuraviy qarama-qarshiliklardan ko‘ra iqtisodiy modernizatsiya masalalariga ko‘proq e’tibor bera boshladi.

Janubiy Koreyada esa Pak Chon Xi o‘ldirilganidan keyin siyosiy beqarorlik yuzaga keldi. Hokimiyatga general Chon Du Xvan kelishi bilan mamlakatda avtoritar boshqaruv yana kuchaydi. Shu bilan birga, Janubiy Koreya iqtisodiy rivojlanishni davom ettirib, xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamladi.

Shimoliy Koreya esa iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kela boshladi. KXDRning xalqaro izolyatsiyasi asta-sekin kuchaydi, iqtisodiy rivojlanish sur’atlari pasaydi va Janub bilan raqobatda nomutanosiblik tobora yaqqolroq namoyon bo‘ldi.

Shu tariqa, 1980-yillarga kelib Koreyalararo qisqa muddatli yaqinlashuv davri yakunlandi va Koreya yarimorolida qarama-qarshilikning yangi bosqichi boshlandi.

Shunday qilib, 1950–1980-yillarda Koreyalararo munosabatlarning rivojlanishi ichki va tashqi omillarning murakkab o‘zaro ta’siri bilan belgilandi. Koreya urushi yakunlangach, Koreya yarimoroli xalqaro bipolyar tizimning muhim elementiga aylandi va Shimol hamda Janub yirik davlatlarning strategik manfaatlari kesishgan hudud sifatida shakllandi.

AQSh va Janubiy Koreya o‘rtasidagi harbiy-siyosiy ittifoq, shuningdek KXDRning SSSR va XXR bilan aloqalari Koreya yarimorolida qarama-qarshilikning uzoq muddat davom etishiga sabab bo‘ldi. Shu bilan birga, xalqaro tizimdagi o‘zgarishlar — sovet-xitoy ziddiyati, Guam doktrinasi, AQSh va XXR o‘rtasidagi yaqinlashuv — Koreyalararo munosabatlar dinamikasiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi⁵.

1972-yildagi Qo‘shma deklaratsiya Koreyalararo muloqot tarixida muhim bosqich bo‘lib, yarimorolni tinch yo‘l bilan birlashtirish imkoniyatlarini namoyon etdi. Biroq Shimol va Janubning birlashuv konsepsiyalarini turlicha talqin qilishi, shuningdek xalqaro siyosiy qarama-qarshiliklarning davom etishi ushbu jarayonning chuqurlashishiga to‘sqinlik qildi.

1970-yillarning ikkinchi yarmida xalqaro vaziyatning o‘zgarishi, Vetnam urushining yakunlanishi va AQShning Osiyodagi strategiyasini qayta ko‘rib chiqishi Koreya yarimorolida yangi xavfsizlik muammolarini yuzaga keltirdi. Natijada Koreyalararo qisqa muddatli yaqinlashuv davri tugab, qarama-qarshilikning yangi bosqichi boshlandi.

1980-yillarga kelib Shimoliy va Janubiy Koreya o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va xalqaro mavqe jihatidan tafovut tobora kuchaydi. Janubiy Koreya iqtisodiy modernizatsiya va xalqaro integratsiyada sezilarli muvaffaqiyatlarga erishgan

⁵ Meiertons H. The Doctrines of U.S. Security Policy: An Evaluation under International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 131.

bo‘lsa, KXDR tobora chuqurlashib borayotgan iqtisodiy va siyosiy muammolarga duch keldi.

Mazkur davr Koreya yarimorolidagi qarama-qarshilikning nafaqat ichki siyosiy omillar, balki global va mintaqaviy xalqaro tizimdagi o‘zgarishlar bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligini yaqqol namoyon etdi.